

Несамовитий : роман

Сорж Шаландон

ОЗНАЙОМЧИЙ ФРАГМЕНТ

Переклад — Петро Таращук

© Видавництво «Богдан». Усі права застережено.

Фрагмент надано для ознайомлення. Повна книжка — nashaknyga.com.ua

1 Парша

11 жовтня 1932 р.

Усі сиділи з опущеними головами, ткнувшись носами в свої собачі миски. Усі їли, хлебтали, поглинали юшку тихо, без забороненого за столом гамору. В їдальні мали мовчати.

— Тихо, ви зрозуміли? — гаркнув Шотан, прагнучи справити враження на новеньких.

Окрім часу відпочинку, за найменше слово карали.

Старший наглядач забороняв навіть презиратися:

— Я, бандити, читаю у ваших очах.

Цей туго затягнутий у синій мундир колишній унтерофіцер походжає між столами.

— Я бачу, у вас у голові паскудні витівки.

Кашкет охоронця серед наших голомозих голів. Муазан, Трусло, Кар'єр, Лябей, Малий Мало, навіть верховода Судар — усі увібрали голови в плечі. Наш гурт негідників видається переможеним військом.

— Ви мерзотники!

Шотан б'є по одному столу своїм кашкетом із галуном. Підійшов до мене:

— Паршо, опусти очі!

Я витримую його погляд.

Зараз ударить. Я знаю.

Він прочищає горло. Це ознака гніву.

— Паршо!

Ніхто не має права називати мене так. Ніколи. Це мій псевдонім, здобутий силою вибитих зубів. Тільки я вимовляю його. Я наполягаю на своєму праві на нього, а решта боїться його. Жоден в'язень, жоден наглядач, навіть директор Кольмон не може вживати його. Парша — мій матрикул і моя лють. Моє поле честі.

Шотан підходить. Я сиджу за столом на краю лавки, п'ятий у ряду. Бачу тільки згорблені спини. Навіть у в'язниці чоловіки за столом дивляться один одному в обличчя, розмовляють, як у ресторані. Але тут, у виправній колонії «Верхня Булонь», нас садять одних за одними, є тільки ряди потилиць, обертатися заборонено.

— Дивись у свою тарілку!

Насправді то бляшана миска.

У Масенні наші свині їли з такого самого металу. Я кидаю наглядачеві виклик. Лиха усмішка.

— У моє корито, ти хочеш сказати.

Не кажучи й слова, наглядач хапає пом'ятий джбан, що стоїть переді мною, і жбурляє мені в обличчя. Металевий ляпас. Джбан б'є мене по вилиці. Я мокрий. А тепер Шотан, це велике вайло, стоїть переді мною, похитує руками й не знає, що робити.

Коли наглядач вимагає опустити очі, я беру свою виделку, де немає одного зуба, решта три заточені. Кепсько. Наглядач помітив мій рух.

— Дивись у свою тарілку!

Я стрибаю йому до горла. Паскуда дебелий. Він мого зросту, моєї ваги, але мені вісімнадцять, а йому п'ятдесят. Тварина, що нападає на свого господаря. Валиць його у своєму падінні. Наглядач похилився від удару, махнув руками вгору, упав на спину, щосили вдарившись потилицею об підлогу. Я вже на ньому, верхи, вчепився в комір мундира. Я кричу, прикипів очима до його очей. Давлю йому горло рукою. Я висолоплюю язик. Кручу ним на всі боки. Пес, що хлебче.

— Тож хто тут, начальнику, мерзотник?

Наші лоби зіткнулися: його страх, моя радість.

— Відповідай, начальнику: хто мерзотник?

З глибини їдальні з криком біжать інші наглядачі. Підкуті черевики гупають по бетону. Я підбираю кашкет Шотана, насуваю

його собі аж на очі, не полишаючи здобич.

Тепер він каторжник, а я охоронець.

— Паршо, не дурій! Пусти мене!

Здушений голос. Безумні очі. Майже синє обличчя.

Троє наглядачів метнулись до мене, я кусаю жертву. Вп'явся йому в шию. Вовчий бенкет. Але шкіра чоловіка чинить опір зіпсутим зубам. Вона еластична, тверда, годі відірвати. Я не маю шматка плоті в пащі. Смак крові, більш нічого. Під ударами кийків моя щелепа відмовляється кусати далі. У мене на плечах згряя охоронців. Вони підводять мене, одягають кайданки. Один наглядач б'є мене по потилиці воловим сухожилком і плює в обличчя.

— Падлюка!

Я тремчу. Тремтять усі. Два свистки.

Їдальню, де чувся гомін, закликають до порядку.

Кінець. Мене вкинуть у карцер, посадять на хліб і воду. Або потягнуть до суду, щоб відіслати в «Ейс».

— Якщо й далі так буде, ти опинишся в «Ейсі»!

У колонії запеклих. Це найтяжча погроза.

Судар, що тут верховодить, відсидів там три роки, перше ніж його перевели сюди. Він не розповідав про своє перебування там, але пишався ним. То була його медаль непоступливого. Насправді корінець для жування. Цей колоніст був надто тендітний для того нещадного закладу у Вільневі-сюр-Ло. Пенітенціарна адміністрація перевела його на острів Бель-Іль за добру поведінку.

Старший наглядач насилу сів. Звів дух, потер руками зігнути коліна. Я ніколи не бачив його поваленим. Він, що пишався своїм родичанням із Камілем Шотаном, головою муніципальної ради, скидався на хлопчика, який упав із велосипеда. Задивився в простір. Із шиї текла кров. На моїй голові ще досі був його тюремний кашкет.

Якийсь охоронець зірвав його.

*

Амбруаз Шотан зупинився коло мене, був дуже високий, схрестив руки. Прочистив горло. Кидав мені виклик, піднявши підборіддя й насупивши брови:

— Дивись у свою тарілку!

Старший наглядач знав про мої кризи. Мої психози, як казав він. Я розмовляв про них із лікарем. Він теж сказав ті самі слова. Я мріяв про вбивства, щоб не вбивати насправді. Набував натхнення і уявляв собі, ніби переходжу до дій. Крики, погляди, страх. Я чув, як б'ю. Жменя вирваного волосся, розбите ударом кулака вухо. У роті солоний і металевий смак крові, мене аж нудить. Навіть сльози інших на язичку. Після такого спалаху люті я відчував холод, тремтів. Я теж боявся. Не ворухившись на лаві, не встаючи з ліжка, не відводячи очей від миски, я щойно поранив в'язня, убив охоронця, сплюндрував їдальню, утік.

Цього разу я зжер Шотана.

Я тяжко дихав, стиснута в кулак на столі рука тремтіла. Друга залізла в кишеню, м'яла материну стрічку, наче чотки.

Мені знадобилося кілька хвилин, щоб отямитися. Збагнути, що нічого не сталося. Заспокоїтися. Сказати собі, що то лише уява. Панувала тиша. Наглядач бачив, що я дивився на нього. Бачив мої безумні очі. Розтулені вуста. Я щойно кусав йому горло, і він знав про це. Відчував, що я вгородив йому ззаду виделку в шию, коли він відвернувся. Що я проткнув його ударами гачкуватого шила, вкраденого в канатній майстерні. Що я, сміючись, розбив йому обличчя об край столу. Дивлячись на мене, він бачив свій хрест.

Наглядач нахилився до мене:

— Бонно, опусти очі!

Я опустив очі.

Трусло, Кар'єр, Судар, Лябей і решта теж.

— Тихо, Мало!

Я сидів на краю лави. Це моє звичайне місце. Шотан знову став походити поміж колоністів. У місті нас називають саме так. А він прозивав нас мерзотниками. Насупивши брови, ми становили загрозу. Усміхнені — ще більшу небезпеку. Він вважав, що ми присипляємо його пильність, готуючи якусь лиху витівку. І мав слушність. Ми ніколи не відпочивали. Навіть з очима в мисці я готував змову. Я тримав його голову, розливав його кров. Я кидав виклик і решті наглядачів. Карав дурних хлопців, які виконували накази, наче вівці. Я провчав усіх сударів, верховод, крикунів, забіяк, тих, хто приставав до малих у душі, хто кидав мені виклик, хто непоштиво розмовляв зі мною.

Я взяв плямисту ложку й вишкрябував рагу з дна миски. Я весь наче став спиною і потилицею. Приборканий негідник, що нахилився чолом до краю миски. Упокорений.

*

Два дні тому семеро наших утекли. Я теж прагнув долучитися до люті. Навіть затиснутий у їдальні, я відчував, що коїти зло — добро для мене. Товариші скористалися для втечі ворітьми, навздогін їм кинулися охоронці, селяни та рибалки.

Начальник майстерні розмовляв про це з одним учителем. Трусло почув їх. Він був у наряді з прибирання, працював неквапом, схилився над шваброю й пильно прислухався.

Після двох днів блукань у ландшах вихованці висадили двері давнього замку Ніколя Фуке, що правив колись за карцер для колонії. Свого часу той віконт придбав Бель-Іль, як-от купують буханець хліба.

— Буде судовий процес для заводіїв і «Ейс» для їхніх спільників, — додав начальник.

Потім обернувся до Трусло, що замислено й недбало тер шваброю підлогу:

— А ти що тут робиш? Ану, ледарю, жвавіше!

Саме отак ми дізналися про ту втечу.

Увечері того самого дня охоронці нервувалися. Вишикували нас у ряд уздовж бараків. Було холодно, починалася злива.

— Ви підіймаєтесь у камери по одному за раз! — крикнув Шотан.

Найменші пішли першими, хапаючись за поручень крутих зовнішніх сходів, які вели на другий поверх. П'ятнадцять дірчастих сходинок, дерево вже слизьке від дощу.

— Наступний!

Шотан чекав, поки в'язень вийде нагору, і тоді гукав наступного.

Кожен хлопець підіймався неквапом, важко тупочучи на сходинах черевиками на дерев'яній підосві.

— Ми що, до завтра будемо стояти через ваші дурниці? — пробурчав хтось у шерензі.

Шотан метнувся до нас. Дістав бичачий сухожилок.

— Хто говорив?

Я впізнав низький голос Марка Озене. Усі опустили голови.

Начальник заціпив зуби:

— Я покараю навмання або лишу вас усіх надворі!

Мовчанка.

— Луазо, це ти?

Юний колоніст широко розплющив незмірні очі. Такі верховоди, як Озене, називали його Мадемуазель. Порцелянове личко, яскраво-сині очі, хлопчик мов плавав у бахматій робі. Він ніколи ні на що не скаржився. Опускав голову, ходив попід стінами, погоджувався з усіма нарядами і мав єдине щастя — дути в кларнет у складі оркестру. Каміль Луазо був сирота. Його злочин? Мати покинула його, коли він мав дванадцять днів: сповила в пелюшки і поклала вночі перед дверима собору Сен-Корантен у Кемпері. Саме через це його в дванадцять років ув'язнили тут аж до повноліття.

Він жив з опущеними очима.

Шотан узявся за найслабшого з нас.

Наглядач крученим кийком підняв підборіддя хлопця.

— Ну, янгольське личко? Ховаєшся за великими, щоб діяти нишком?

Луазо опустил голову.

— Ти хочеш провести ніч надворі, так?

Малий похитав голомозою головою, зверху по ній ляпав дощ.

Старший наглядач оглядав наш гурт. Прочистив горло:

— Тож замість вас я покараю цю дівчинку, так?

Я опустил голову.

— Це влаштує негідника, який відмовляється зізнатись?

Шотан пішов уздовж шеренги. З козирка його кашкета стікала вода. Я знав: він спостерігає кожного з нас. Я замерз.

— От тільки не так воно станеться.

Я підняв очі. Начальник провів рукою навколо тендітного плеча малого колоніста.

— Не так станеться, бо Луазо люб'язно назве нам того, хто надумав бути дотепним, і ми всі підемо спати.

Він стискав хлопця. Душив його. Нахилився до його опущеної голови:

— Луазо, ти назвеш ім'я?

Мовчанка.

— Луазо, я не чую.

Зітхання.

Охоронець наспівав:

— Лу-а-а-а-зо?

А потім дав ляпас. Не попередивши. Підступний удар.

Хлопець прикрив обличчя передпліччям. Звичний жест.

Мишачий писк:

— Начальнику, це Озене.

Шотан відпустив його. Спостерігав свій гурт. Посміхнувся, провів рукою за вухом:

— Я не розчув.

— Начальнику, це Озене, — тремтячим голосом повторив Луазо.

Озене обернувся до хлопця, немов підскачивши від пострілу. Хотів ступити крок до нього, я схопив його за руку.

— Паскудний викажчик! — крикнув Озене.

А потім схрестив руки на потилиці. Став навколішки. Бунтівник здався.

Другі сходи були безлюдні. Усі вже піднялися до ліжок. Шотан тричі свиснув у свисток, гукаючи на допомогу. Прибігло двоє наглядачів із 2-го відділу. Кілька лизоблюдів, що мали сертифікат доброї поведінки, називали їх наставниками. Після реформи саме такою була їхня офіційна назва. Виправну колонію охрестили Будинком піднаглядного виховання, а охоронців — наставниками. Від слова «наглядати» надто вже відгонило в'язницею. А наставник — це немов у таборі відпочинку. Навіть поліційні кепі замінили кашкетами. Наглядачі виструнчились. Один з них був п'яний. Він заточувався, очі йому заковувались. Шотан показав на Озене:

— Цей спить просто неба.

Охоронці взяли верховоду й повели. Він не пручався.

Потім Шотан звелів нам один по одному піднятися сходами.

Найменші спали нагорі, у спальні на вісім чоловік. Ліжка залізні, зручні, вранці треба було складати простирадла і ковдру. Найстарші мали право на камеру з ґратами. Кролячу клітку, замкнену ззовні. Я був сам у своїй кролячій норі, і це задовольняло мене.

Озене прикували кайданками до поручня, на поталу бурі. На кілька годин, а то й на цілу ніч. Нещодавно його ізолювали на тиждень у карцері. Він потребував ще одного виправного заходу.

Саме перед тим, як погасили світло і замкнули наші замки, я повів Муазана й Кар'єра до спалень. Начальник був унизу з покараним Озене. Потім вийде нагору. Треба діяти швидко. Я надягнув берет і натягнув шарф на ніс. Луазо роздягався, ледь прихований дверима шафи. Побачивши нас, решта відвернулися до стіни.

— Гей, викажчику! — заговорив я до нього.

Кларнетист підскачів. Ще був у трусах. Шкіра та кістки. Подряпини на спині й синці на ногах. Він ліг на підлогу, скрутився в клубочок. Адже знав, що чекає його. Я лише раз копнув його ногою. Не в голову і не в живіт. Когось іншого я міг би вбити. Виказати товариша й лишити його на ніч під дощем — за це треба платити. Але, коли Луазо ліг на підлогу, я побачив пущівірінка, що випав із гнізда. Прозоре пташенятко з ніжною синюватою шкірою, ріденьким волоссям і ріденьким пір'ячком. Я побачив укрите синцями побите й постаріле тіло. Хворий, виснажений. Але однаково — малий Юда, який не заслуговує нічого іншого, крім мого копняка в зад.

— Він легко відбувся, — бурчав Муазан, коли ми розходилися по камерах.

Андре Муазан — барабанщик в оркестрі колонії. Він люто бив у свій інструмент, немов лупцював тих, хто був на його шляху.

— Це все, що йому дістанеться? — запитав високий Кар'єр.

— Так, усе, — відповів я.

Каміль Луазо мав тринадцять років.

Озене був прикутий до другої години ночі. Він упав на сходинок. Викликали начальника. Боялися, що хлопець захворіє. У минулому у «Верхній Булоні» ховали колоністів, а тепер колонія стверджує, мовляв, захищає вихованців.

Повернувшись у 2-й відділ, я, коли Озене запитав, чи я здійснив правосуддя над викажчиком, відповів, що так. Наступного дня

Луазо знову зайняв своє місце у швацькій майстерні, там, куди верховоди приходили вибирати собі «жіночок». На його обличчі не було жодного сліду, не було руки на перев'язі, він не кульгав. Озене більше не запитував мене. А Луазо не виказав мене.

*

Цілий тиждень ми ще сподівалися знову побачити втікачів із замку Фуке, але марно. Ніхто ніколи вже не згадував про них. Проте одного разу ми помітили їхні привиди. На прикрашеному папоротями, ожиною і скелями звивистому шляху, що вів до цитаделі. Разом із кількома іншими колоністами я був у наряді коло головної брами, по той бік муру, ми викидали нечистоти. Саме Озене помітив кортеж і штовхнув мене ліктем.

Біла процесія, марш покутників. Усі нахилилися вперед, кожен ніс важкий мішок, прив'язаний до спини ремінцями. Дехто був у береті, решта в гостроверхих солом'яних капелюхах, як у канаків. Один був із непокритою головою. Їхні дерев'яні черевики човгали по землі.

— Раз, два! Раз, два!

Крик їхніх охоронців долинав аж до нас. Вони йшли в ногу.

— Вінї, хочеш скуштувати мого дубця?

Озене глянув на мене. Підморгнув ледь помітно. Клеман Вінї належав до сімох бунтівників.

То був наряд покараних до того, як їх доправлять до в'язниці або переведуть у колонію з суворим режимом. Від світанку аж до заходу сонця вони видобували пісок із бухточки за двісті метрів від цитаделі й носили його похилими стежками під мури. То була безкоштовна робоча сила, пісок збирали для залізничного баласту. Інші в кошиках на плечах носили морську рінь для укладання щебнем французьких шляхів.

— Бачиш, я й досі вважаю, що краще бути в наряді в туалеті наших товаришів і розливати в полях їхнє лайно, — усміхнувся

Озене.

Минуло лише кілька днів, як Озене прибув на Бель-Іль, і його засудили до «каменування», як називали цю кару. Треба було тиждень наповнювати мішки піском і носити їх. То був липень. Скибки сірого хліба не вистачало. Дехто, придавлений тягарем, зомлівав від голоду і втоми. Кожен перед кінцем роботи випивав належну йому кварту криничної води. Дехто навіть пив жмені морської води. Через те й хворів. На третій день, щоб триматися, верховода і троє його товаришів пили свою сечу. Заприсяглися зберігати цей факт у таємниці, аж поки охоронець заскочив одного з них, коли той сцяв у чашку.

— Ти справжня свиня! — крикнув охоронець, замахнувшись кийком.

Наступного ранку в хлопців забрали чашки.

*

Одного разу я відчув спокусу вийти за мур. Шестиметровий мур, що обгороджує колонію і ховає від нас океан. Нас було троє. Я мав тринадцять років і тільки-но прибув у «Верхню Булонь». Була думка скористатися роботами і поїхати у вагонетці з будівельним сміттям і деревом, яку вивезуть назовні. Мої товариші так і вчинили, а я вагався. Утекти? Щоб іти куди? Ми на острові. Наша втеча скінчиться на пляжі Пор-Гвена або на скелях із жандармами на хвості. Украсти човна? А потім що? Хитатися на хвилях, мріючи побачити вогні Кіберона? Навіть коли вдасться. Ось ми в човні, веслуємо до материка. А потім? Наша втеча успішна? Ідемо до Оре? До Ванна? Зі стриженими головами каторжників і в білих робочих блузах, тож здавалося б, ніби ми штукатурі? Ох, таж так! Звичайно! Украсти десь одяг, який сохне в садку, насунути кашкет, знайти велосипед, їхати до вокзалу, сісти «зайцем» на потяг, заховавшись на підніжжі? Що ще? Добутися до Парижа, розчинитися в юрбі, пристати до бандитів і наволочі з кварталу Батінйоль. Почати нове

суворе життя. А далі? Ти вкрав на вітрині шинку, свистять жандарми, погоня, тяжке падіння на мокру бруківку, свинцевий копняк якогось перехожого ще до ударів кийком. А потім: слухай, хлопче, скільки тобі років? Тринадцять? Ти познайомишся з Морською виправною колонією. Бель-Іль? Ти звідти? Вирішив трохи похизуватися? Тоді це буде «Ейс», башта злочинців. Отаке. Тож я відмовився. Товаришів піймали в ландах увечері того самого дня.

Рифи, течії, бурі. З острова не тікають. Ходять уздовж його берегів, вдивляючись у далечінь, і проклинають море. Навіть якщо дехто й пробував.

Я ще пам'ятаю той випадок. Я був у колонії вже два роки. Скориставшись виходом у море на баркасі, троє великих хлопців опинилися лише з одним морським наглядачем. Вони вдарили його, прив'язали в трюмі, викрали баркас і попливли до материка. Їх арештували, тільки-но вони ступили на землю. Іншого разу четверо в'язнів віком від п'ятнадцятих до вісімнадцятих років повстали на борту "Sarien", навчального шлюпа. Проводиря звали Гоазампі. Дрібний злодій. Вони вбили охоронця Бюрлю ударами весел, а потім повісили на щоглі, на фалі фока. Цього разу їх заходився шукати увесь острів. Їх оточили і насилу врятували від лінчування. Їхня мрія скінчилася у в'язниці в Лор'яні. Їм пощастило. Якось капелан сказав нам, що затока Кіберон — цвинтар колоністів, які уникнули хвороб.

Шотан, Легоф, Наполеон, Злюка, Верблюд, Чубань, Пацюк — усі ці бурмила в мундирах, тюремники з пишними вусами, крикуни і паскуди, від яких завжди тхнуло алкоголем, карали нас. Виправне виховання, як казали вони. Хотіли навчати нас, повернути до добра. Прищеплюючи нам чуття честі, виправляли нас ударами кийка і брудних підборів. Ображали нас, кривдили, карали карцером, замикали в темній кімнаті, у вузькій шафі, у могилі. Погрожували

нам день і ніч. Товкли нас, ламали, місили, мов тісто. Дробили погане зерно. Хотіли, щоб ми були м'які й гладенькі, мов білий хліб. Бешкетників, шкідників, шибеників — під арешт. Виродкам, хитрунам, непоправним — потиличники і ляпasi. Безчесним — карцер. Ламати зовсім малих, душити найбільших, мрії одних, лють інших. Перетворити годящих тільки для шибениці в майбутніх солдатів, потім у чоловіків, а далі вже нічого. У привидів, які блукатимуть у житті, наче в коридорах каторги, послужливі й ганебні. Які йдуть на завод з опущеними плечима, немов на сповідь. Які ніколи не повстануть. Які отуплятимуть себе на суботніх танцях, щоб натрапити на якусь спідницю. І одружаться з нею під впливом вина й нагальної потреби повного шлунку. Життя мов обдерте, без вишуканості, без світла. А потім знічев'я помруть якогось ранку з сірою маскою дитини з Бель-Ілю на обличчі.

...

Далі — у повній книжці «Несамовитий : роман».

nashaknyga.com.ua